

Katona, V. (2021): In ancient Plovdiv (Az ókor Plovdivban) *Metszet*, Vol 12, No 5 (2021), pp 38-43, DOI: <https://doi.org/10.33268/Met.2021.5.3>

Received: 1 September 2021

Accepted: 3 September 2021

Published: 14 October 2021

Abstract: Philippopolis Early Christian Contemporary Visitor's centre, Plovdiv, Bulgaria; Architect: Krassimir Todorov
Symbolic philanthropic protection of monuments, differs from subsistence protection of monuments by the act of being invisible or barely visible. The subject of interest is the Philippopolis: the city and its buildings from the 1st to the beginning of the 7th century. These historic remains are protected by a functional, contemporary, shell building which purposely makes no attempt to detract from or embellish the visitor's experience. Protection is the core reason for development allowing for a clarity of purpose.

- 01 Az ariánus főtemplom előtti udvar ma is a megérkezés helye a látogatók számára
- 02 Látvány a köztér és a szomszédos katolikus templom felől
- 03 Fizikai és virtuális modellek egyaránt segítik a római nagycsarnok és a korabeli város rekonstruálását

AZ ÓKOR PLOVDIVBAN

KORTÁRS LÁTOGATÓKÖZPONT PHILIPPOLIS ÓKERESZTÉNY

FŐTEMPLOMÁNAK ALAPJAIN | PLOVDIV, BULGÁRIA

__Plovdiv az időszámításunk előtti hatodik évezred óta bizonyíthatóan lakott település, és régészeti szempontból még ma is sok meglepetést tartogat. Ennek oka, hogy története során sokféle birodalom, nyelv és vallás vert benne táborát, és határvidék lévén gyakran gazdát és kultúrát cserélt. Mielőtt Nagy Philipposzról (i. e. 359–336) nevezték volna el, az ókorban csak Poneropoliszként (bűnözők városa) emlegették, noha a makedón uralom előtt itt állhatott Odrüssza, a trákok fővárosa, vagy az ősi Eumolpiász, amelyet Poszeidón fia, a mitikus Eumolposz király alapított ezer évvel korábban, nagyjából a trójai háború idején. A város mai nevét a trák Pulpudeva szláv módosulatának tartják, ami a települést birtokba vevő harmadik századi római császár, Philippus Arabs nevéből ered. [1] Róma és Bizánc bukását követően még a törökök is Filibe néven emlegették a „keresztények harmadik legnagyobb erődjét”, miután a Balkán-félszigetet meghódították.

__Plovdiv eredete titokzatos, ám biztos, hogy a negyedik században virágzó birodalmi város volt, római *forum*, *odeuma*, *stadium* és színháza méretében és gazdagságában az itáliai városokéval vetekedett. A katonai arisztokrácia jelenlétének, valamint a település élénk kereskedelmének és kézművességének köszönhetően provincializmusnak itt nyoma sem volt. Fénypontját épp akkor élte, amikor I. Constantinus és Licinius legalizálta a kereszténységet 313-ban (mediolanumi ediktum), majd tizenkét évvel később az egyeduralmódóvá lett Constantinus összehívta az első egyetemes zsinatot Nikaiában, hogy véget vessen az ariánus és az egyházi egység-hívő (*homouszion*) keresztények széthúzásának. Arius tanait hivatalosan elvetették, de a viszályok korántsem szűntek meg, mivel az uralkodó és utódai egy ideig újra pártfogásukba vették az ariánusokat. Mielőtt egyházi tisztségét visszakaphatta volna, Ariust állítólag egy konstantinápolyi körmenet alkalmával érte utol Isten akarata (ellenfelei megmérgezték), és egy évre rá, 337-ben elhunyt a vallási türelméről híres császár is.

Filantropikus műemlékvédelem, amely mind a szimbolikus, mind a megélhetési műemlékvédelemtől különbözik, mivel láthatatlan, vagy alig látható

ÉPÍTÉSZ | ARCHITECT
Krassimir Todorov

FOTÓ | PHOTO
Anthony Georgieff

SZERZŐ | AUTHOR
Katona Vilmos

__Philippopolis nagy ellenfele a mai Szófia helyén álló Serdica (egyes forrásokban Sardica) volt, ahol a római egyházfő által elnökölt zsinat 343-ban hitet tett Alexandriai Atanáz mellett, aki ifjúkora óta az Atya és a Fiú egyházi egységét vallotta, és aki a nikaiai krédó teológiai megfogalmazása mögött is állhatott. Válaszul Philippopolisban ariánus zsinódot tartottak, ahol kiközösítették mind Atanáz, mind I. Gyula pápát. [2] Az ariánus zsinat legvalószínűbb helyszíne az a püspöki bazilika néven ismert épület, amelynek romjait bő ezerhatszáz év múlva bolgár útépítő munkások találták meg merő véletlenségből.

__Az 1980-as években járunk, amikor a kétszáz éves impozáns palotáiról híres plovdivi óvárostól délre, a környék egyetlen katolikus temploma előtt épp körforgalmat építenek, de a megkezdett földmunkák felszínre hoznak néhány régi mozaikot. A munkagépeket rögvest leállítják, és a helyszínre szakembereket hívnak, akik megállapítják, hogy felbecsülhetetlen értékre bukkantak. Az első lelet lajstromba vétele után a régészek Elena Keszjakova vezetésével öt éven át, egészen 1986-ig dolgoznak a helyszínen. [3] Ez idő alatt a bazilika felét tárták fel. A talált mozaikok, fontosabb tárgyi és épületszerkezeti elemek egy töredékét múzeumba szállítják, de a feltárással szánt költségkeret hamarosan kimerül. Nincs mit tenni. A kutatók mentik a menthetőt, és az évszázad archeológiai leletét hamarosan újra az anyaföld védőburka borítja. Fölötte járművek közlekednek.

__Bár 1999-ben a hevenyészett földtakaró is beomlott, az ókori csoda ott pihent még további tizenöt évig a térszín alatt. Alig lehetett hallani róla, mintha minden közeli településen lett volna belőle egy. 2014-ben az Amerika Bulgáriáért Alapítvány támogatása ennek a disztópiának vetett véget, és a helyszínt ismét jeles régészek rendelkezésére bocsátották. Egy évre rá Zseni Tankova és önkéntesei már kint dolgoztak a terepen. 2016–17 között pedig teljesen feltárták az ókeresztény templomot, amely a következő évben egyedülállóan gazdag mozaikművészete okán felkerült az UNESCO

04

világörökségi helyszínek várólistájára. [4] Az állagmegóvási és restaurációs munkák Elena Kantareva-Decseva vezetésével azóta is folynak, bár mostanra a bazilika teljes területét egy modern csarnok fedi. Valamivel keletebbre a püspöki bazilika ötödik századi kistestvérét is megtalálták 1988-ban. A kis bazilikának elkeresztelt múzeum 2014 óta látogatható, vörös színű burkolata és templom alakú kontúrja már távolról felhívja magára a figyelmet. Ez a megoldás kísérleti jellegű volt, és csak örülni tudunk, hogy az ariánus főtemplomot befoglaló építmény más koncepció mentén alakult.

—A kortárs műemlékvédelemben kimutathatók bizonyos irányzatok, amelyek közül érdemes hármat kiemelni: 1) Reprezentatív vagy szimbolikus műemlékvédelem, amely vagy magas szintű történelmi és társadalmi ismeretekből táplálkozik, vagy önkényes és formális [5]. 2) Megélhetési műemlékvédelem, amelynek célja a kortárs alkotó szemléletének és tevékenységének promotálása. A műemlék ebben az esetben inkább ürügyként szolgál arra, hogy a szaksajtó az építész vagy az építőipar teljesítményével, illetve az építető arculatával foglalkozzon. 3) Filantropikus műemlékvédelem, amely mind a szimbolikus, mind a megélhetési műemlékvédelemtől különbözik, mivel láthatatlan, vagy alig látható. Csak arra törekszik, hogy a történelmi értékeket megóvja, és igényesen bemutassa az eljövendő nemzedék számára. Ez a kategória a „gyenge formák” világába vezető nyitott halmaz, ahol az építészet még valódi szolgálatként értelmezhető.

A plovdivi bazilika látogatóközpontját egyértelműen ebbe a csoportba sorolhatjuk.

—A csarnok léptéke, belseje, tájolása és dinamizmusa megidézi az egykori bazilika tulajdonságait, noha eredeti légkörét saját magunkban kell rekonstruálnunk. A megértést nagyban segíti mind a funkcionális elrendezés, mind az épület szerkezete és befoglaló formája. Utóbbi egy fényszűrő hártya adja, amely többnyire zárt, de néhol finom törésekkel felhasad, így az egyenletes belső fényviszonyok technikailag nem követelik meg, hogy a város látványától elszakadjunk. Egyensúly van a megőrzés, a bemutatás, a tektonika és a használati érték tervezési szempontjai között is. Már a csarnok süllyesztett előterében kibontakozik a lényeg: több ezer évnyi talajréteg alatt egy olyan udvarban találjuk magunkat, amely az ókorban éppúgy a megérkezés helye volt, mint ma. Bent rezponzív kijelzők, augmentációs modellek és fényfestés segítségével ismerjük meg az egykori pogány kultuszhely, majd császári nagycsarnok, később keresztény főtemplom kétezer négyzetméternyi mozaikokban és kőtörödékekben megőrződött történetét. [6] Üveghidakon lebegve lépdelünk az ornamentális és geometrikus mintázatokon, mozgásunkkal is felfedezve azt, amit a szemünkkel észlelünk.

—A szentély felé sodró enteriőrben pompás madarak, növényfonatos rozetták, Salamon-pecsét és más geometrikus szimbólumok mellett elhaladva testközelből is figyelemmel kísérhetjük a kutatók munkáját. Az információk, színek és minták fragmentumaiból keletkező szubjektív tapasztalat kinek-kinek igénye és tudása

05

06

- 04 A földszinti üveghidakon barangolva negyedik századi emlékekre is lelünk, míg az emeleten a hatodik század gazdag mozaikjait tanulmányozhatjuk
- 05 A templom narthexében látható kora bizánci pávamozaiak a látogatóközpont jelképe lett
- 06 A rekonstruált ókeresztény bazilika pleximodellje a csarnokban

szerint kelti életre a múltat: az építőmestereket, a zsinatot, az ünneplő sokaságot és a hétköznapi életet, ami egykor a templom körül zajlott. Mit jelentett az ókorban élni? Hogyan gondolkodtak az elődeink, és mi az összefüggés az antik világ történelmi emlékei között? Tudjuk, hogy jó helyen járunk, mert alkalmunk van ezekről elmélkedni, miközben nemcsak a külvilág, hanem a múzeum is láthatatlanná válik. Ez az időutazás megfelelő fenomenológiai tapasztalata. [7]

—A csarnok különös értéke többszintes kialakításában keresendő, bár az eredeti templomnak valószínűleg nem volt empórium a mellékhajók fölött, és kortársához, a római Szent Péter-székesegyházhoz, illetve a lateráni bazilikához hasonlóan egyszerű fa fedélszékkal vagy sík mennyezettel fedhették. A magas légtérrel itt mégis két szintre osztották, hogy a negyedik és a hatodik századi padlómozaikokat külön-külön is megtekinthessék a látogatók. A negyedik századi egyszerűbb, javarészt fekete, fehér és vörös mértani alakzatokból álló periodikus síkmintázatokból kevesebb maradt fenn, ezért azokat a fellelési helyükön meghagyták. Az első réteget elfedő hatodik századi réteg bizonyos látványosabb részeit azonban az emeleten állították ki. A kora keresztény ikonográfiának megfelelő allegorikus, figuratív elemekkel gazdagított fonatdíszek I. Justinianus bizánci korszakához kötődnek: hasonló megoldásokat láthatunk Ravennában, vagy az isztriai Porečben, amelyek Plovdivhoz hasonló virágzó települések voltak a keleti birodalom periferiáján.

—A két szintet látványos függesztett spirálrampa köti össze, amely a hajdani szentély közepén kigyózik. A szerkezet már távolról is vonzza a tekintetünket, és tökéletesen rögzíti a szakrális központ helyét. A régészek itt kevesebb mozaiktörödéket találtak, de építészettörténetileg annál érdekesebb, hogy a szentélyt a zarándoktemplomokra jellemző módon körfolyosó övezi. Az efféle térszervezés egy igen korai, kiemelkedő példájával van dolgunk (prototípusa a jeruzsálemi

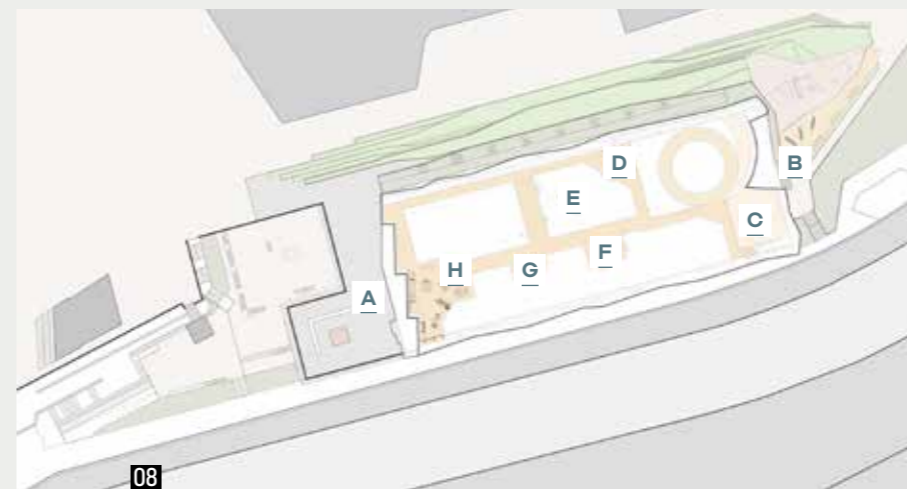

07

- 07 A keresztény bazilika körüljárható szentélye és geometrikus padlómozaikjai fölött spirálrampa indul az emeleti kiállítósíntre
 08 Felső szint alaprajza
 08 Alsó szint alaprajza

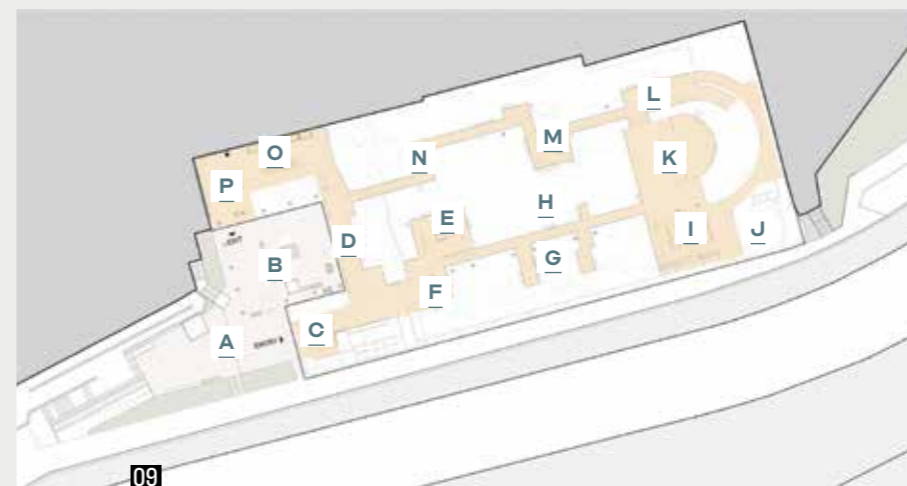
Szent Sír-templom szentélye), ami felveti a mártírium lehetőségét. Vajon melyik szentként tisztelt ókori személyiség relikviája vonzott e helyre zarándokokat? A szenzáció kísértése nagy. Talán Philippopolis, az arianizmus erődjé egyúttal a száműzött és meggyilkolt Arius maradványainak nyughelye is lehetett? ___A szentélyen kívül a bazilikának további két aspektusát kell kiemelni. Az egyik a narthexben, vagyis a templom bejárati előterében talált pávamozaik, amelyek az élet forrásának szimbóluma. A keresztelő szertartások ennek közelében zajlottak teljes bemenéssel, ami az újjászületést jelképezte. Az épségben fennmaradt káprázatos mozaik a múzeum logója lett, ami a csarnok főhomlokzatát díszíti. A pávával együtt a bazilika további több száz madárábrázolása is az édenkertet varázsolta egykor a földre. Úgy tűnik, hogy a károkozat fenyegető ábrázolása helyett itt inkább a túlvilág örömeivel vonzották a híveket. Ennek még ma is üdítő hatása van, mivel a háztáji és vadon élő madarak mind különböznek egymástól, de az azonos fajhoz tartozó egyedek mégis átlós sávokba rendeződnek. [8] Szó sincs sablonosságról: így könnyű a gyerekek figyelmét is lekötöni, akik a mozaikok kapcsán számos más logikai játékkal is megismerkedhetnek, vagy fejleszthetik

alkotókészségüket. E célból a belsőépítész külön gyereksarkot tervezett az emeleten, de a felnőtt látogatóknak készült tájékoztató pontok is igen szemléletesek. A hiányzó mozaikdarabokat olykor a padlóra vetítik, az összefüggéseket pedig interaktív módon megvilágítják. ___A földszinten megőriztek néhány későbbi korra jellemző emléket is. A „sötét” századokban egy földrengés után a templom minden bizonnyal pusztulásnak indult, ám továbbra is használták temetkezési hely gyanánt. Voltak, akik talált kőlapokból építettek szarkofágot a templom padlójára, mások a föld üregeibe vájtak sírokat. A feledésbe merülő templom sorsa a tizenegyedik századig követhető nyomon. Sok száz év elteltével azonban ismét a kultúra központja emelkedik az óváros peremén. Megjelenése hűvös és méltóságteljes, ám nincs benne semmi keresettség. Közterei megtisztultak, amely illő keretet ad a világörökségnek. Plovdiv 2019-ben Európa kulturális fővárosa volt, a bazilika pedig idén, 2021. április 18-án nyitotta meg kapuit. [9] Az épület azóta is határhő, jövőbe tekintő jel, amely csendes szolgálatával ad a legtöbbet a múlt elfogulatlan megismeréséhez.

08

- A | Közösségi tér
 B | Játsszótér gyerekeknek
 C | Galéria
 D | AR interaktív felület a bizánci madármozaikokhoz
 E | Bizánci madármozaikok
 F | Kiállítás a római kori Plovdivről
 G | Szolgálati helyiség
 H | Felfedezősarok

09

- A | Közösségi tér (bejárat)
 B | Átrium
 C | Jegypénztár és előtér
 D | Médiaközpont
 E | Információs központ
 F | Kora római pogány templom maradványa
 G | Késő római bazilika és mozaikok
 H | Feltárási terület
 I | Oktatási helyiség
 J | Mozaikműhely
 K | A keresztény bazilika korai leletei
 L | Különböző korú mozaikrétegek
 M | Középkori leletek: szomszédság és temető
 N | Megfejtetlen rejtélyek
 O | Ajándékbolt
 P | Kijárat és római út töredéke

ÉPÍTÉS: Krasszimir Todorov, Zoom Studio | GENERÁLTERVEZŐ: Krasszimir Todorov, atelier DUO | MEGRENDELŐ: Amerika Bulgáriáért Alapítvány / America for Bulgaria Foundation (ABF) | PROJEKTMENEDZSER: Plamena Andonova, atelier DUO | STATIKUS: Konsztantyn Palazov | ÉPÜLETSZERKEZETEK: GRID Architecture | TÁJTERVEZŐ: Mirela Douillard | KIÁLLÍTÁSTERVEZÉS ÉS BELSŐÉPÍTÉS: Lee H. Skolnick, Jo Ann Secor, Scott Briggs, Katie Ahern, Chris Cummings, Emily Mak, Elizabeth Gressel, Tuğçe Zaloglu (SKOLNICK Architecture + Design Partnership) | KIÁLLÍTÁSTECHNIKA: Tim Holdsworth, Emily Shannon, Keith Ridgeway, Hazel Garnade (Science Projects Ltd., UK) | GYERMEKPROGRAMOK: Vesszela Gertseva | MŰVÉSZETI VEZETŐ ÉS ARCULATERVEZŐ: Nikolay Tonkoff (Formschlag) | GRAFIKA ÉS SZOFTVERTERV: Vera Schwartz, Ivo Nedkov, Venelina Miteva (Four Plus) | MÉDIADIZÁJN, FILMPRODUKCIÓ ÉS ANIMÁCIÓ: Emilia Szalmova (BonArt Studio), B2Y Productions, INDE Studio, Animajor, Factor | MŰEMLEKVÉDELMEK ÉS HELYTÖRTÉNET: Milena Kratcsanova (Abstracta studio), Sztanyiszlav Sztanev, Rajna Decseva | RÉGÉSZET: Zseni Tankova, George Tomov, George Sengalevich, Maria Draganova, Deszislava Davidova, Nyikolaj Sarankov | MOZAIKRESTAURÁCIÓ: Elena Kantareva | BRAND ÉS ÉRTÉKESÍTÉS: Blagovesta Krastanova (J-Point), Dimana Trankova (Vagabond Media) | FOTÓK: Anthony Georgieff (Vagabond Media)

IRODALOM / REFERENCES

- [1] Topalilov, Ivo: „Philippopolis: The city from the 1st to the beginning of the 7th century”, in Rumen Ivanov (ed): *Corpus of Ancient and Medieval Settlements in Modern Bulgaria*, Vol 1, Roman Cities in Bulgaria, Prof Marin Drinov Academic Publishing House, Sofia 2012, pp 363-437.
- [2] Athanasius of Alexandria: *History of the Arians*, CreateSpace Independent Publishing Platform, 2013, p 174.
- [3] Kesyakova, Elena - Pizhev, A - Shivachev, S - Petrova, N: *A Book for Plovdiv*, Polygraph, Plovdiv 1999, pp 54-57.
- [4] „The Bishop's Basilica - past, present and future in Plovdiv”, in Lost in Plovdiv [blog], hozzáférhető: <https://lostinplovdiv.com/en/articles/the-bishops-basilica-plovdiv-past-present-future> [utolsó megtekintés: 2021-08-31].
- [5] Ware-Nagy, Orsolya: Újra ott áll, mindig is ott állt, *Metszet*, Vol 10, No 7 (2019), pp 16-23.
- [6] Briggs, Scott W: „Coming Together and Looking Forward in a Global Crisis”, in Skolnick Architecture + Design Partnership [honlap], 2021-05-12, hozzáférhető: <https://www.skolnick.com/news/coming-together> [utolsó megtekintés: 2021-08-31].
- [7] Heidegger, Martin: „A műalkotás eredete” (Bacsó Béla ford.), in *Rejtektutak*, Osiris, Budapest 2006, pp 9-69.
- [8] Boev, Zlatozar: „Birds in everyday life and art in Bulgaria (Thracian and Roman periods)”, *Historia Naturalis Bulgarica*, Vol 27 (2018), pp 3-39.
- [9] Dikov, Ivan: „4th Century Bishop's Basilica with Marvelous Early Christian Bird Mosaics Opened for Visitors Bulgaria's Plovdiv in Big Restoration Project with US Funding”, in *Archeology in Bulgaria and Beyond* [blog], 2021-04-18, hozzáférhető: <http://archaeologyinbulgaria.com/2021/04/18/4th-century-bishops-basilica-with-marvelous-early-christian-bird-mosaics-opened-for-visitors-bulgarias-plovdiv-in-big-restoration-project-with-us-funding> [utolsó megtekintés: 2021-08-31].